

Tyrimo „Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietinėje Lietuvoje 1944-1990 m.“ išplėstinis planas (galimybių studija)

Anotacija. Sionistinis judėjimas reokupuotoje Lietuvoje kilo jau pirmaisiais sovietų okupacijos mėnesiais. Šis judėjimas, paskatintas tarpukario sionistinio ideologinio paveldo, antrojo pasaulinio karo metais įvykusios katastrofos (antrojo pasaulinio karo metų košmarą getuose išgyvenusiems žydams pasirodė neįmanoma pasilikti šalyje, tapusioje kapinėmis šimtams tūkstančių tėvynainių), vėliau smarkiai veikiamas prasidėjusios valstybinės antisizionistinės/antisemitinės kampanijos, siekė organizuoti žydų emigraciją iš šalies ir truko iki aštuntojo dešimtmečio vidurio, kuomet iš Lietuvos išvyko dauguma tautiškai užsiangažavusių žydų.

Objektas. Žydų tautinis judėjimas (sionizmas) sovietinėje Lietuvoje.

Subjektas. Lietuvos žydų bendruomenė antruoju sovietmečiu.

Tyrimo tikslai: apibrėžti žydų tautinio judėjimo (sionizmo) koncepciją, išskirti sionizmo¹, kaip ideologinės paradigmos panašumus ir skirtumus vakarietiškoje, žydiškoje bei sovietinėje historiografijoje; išsiaiškinti pagrindinius veiksnius įtakojusius žydų tautinio (sionistinio) judėjimo atgimimą Lietuvoje antruoju sovietmečiu, nustatyti šio judėjimo raidos etapus, tikslus ir veiklos metodus; atlikti žydų tautinio (sionistinio) judėjimo lyginamąją analizę lietuviškojo antisovietinio (tautinio bei disidentinio) judėjimo kontekste; atlikti motyvų, nulėmusių žydų tautinio judėjimo bendradarbiavimo su lietuvių nacionaliniu bei disidentiniu pagrindžiais idėjos atmetimą, analizę, įvardinti pagrindinius žydų tautinio judėjimo (sionistinio) skirtumus lyginant su lietuvių, rusų bei žydų disidentiniais judėjimais SSRS. Išryškinti bendrąją valstybės bei saugumo komiteto poziciją žydų tautinio judėjimo (sionizmo) ir žydų emigracijos atžvilgiu, nustatyti Valstybės saugumo komiteto (KGB) metodus ir priemones kovoje prieš žydų tautinį užsiangažavimą sovietinėje Lietuvoje bei SSRS.

---

¹ Šiuolaikinėje historiografijoje sionizmas suvokiamas kaip 19 a. pabaigoje kilęs tautinis judėjimas siekęs suteikti namus moderniajam žydų nacionalizmui.

Metodai. Analitinis, lyginamasis, interviu.

Rezultatai. Skaudi genocido patirtis antrojo pasaulinio karo metais, žydų tautinio židinio Palestinoje vizija, valstybinė antisizionizmo/antisemitizmo propaganda, Izraelio valstybės susikūrimas penktojo dešimtmečio antroje pusėje tapo veiksniais lėmusiais žydų tautinio (sionistinio) judėjimo atgimimą Lietuvoje po antrojo pasaulinio karo bei griežtą šio judėjimo proemigrantinę orientaciją.

Raktiniai žodžiai. Sionizmas, emigracija, žydų, sovietinis, disidentinis.

Tyrimo uždaviniai

Pagrindinis tyrimo uždavinys būtų sutelkti dėmesį į žydų tautinio judėjimo sovietinėje Lietuvoje 1944-1990 m. istoriją, sionistinių idėjų atgimimo raidą pokaryje, N. Chruščiovu “atšilimo” (1956-1967 m.), bei vėlesniais 1967-1976 ir 1976-1990 m. laikotarpiais.

Struktūra

Įvadinėje dalyje būtų pristatomas klausimo aktualumas Lietuvos istorijos sovietmečiu kontekste, didelis dėmesys (ypatingą dėmesį skiriant sovietinės istoriografijos koncepcijų žydų tautinio judėjimo atžvilgiu raidai) skiriamas žydų tautinio judėjimo (sionizmo) koncepcijos apibendrinimui skirtingų istoriografinių paradigimų atžvilgiu.

Pirmojoje tyrimo dalyje, kuri galėtų būti paskirta „**Žydų tautinės (sionistinės) ideologijos raidai Lietuvoje 1918-1944 m.**“, turėtų būti paminimos pagrindinės sionistinės organizacijos Lietuvoje bei jų tikslai; žydų tautinių organizacijų veikla lenkų okupuotame Vilniaus krašte bei tikslai, šių organizacijų santykis su prosovietine propaganda, lyginamos Vilniaus žydų bendruomenės nuostatos sovietinės sistemos atžvilgiu prieš prasidedant bei prasidėjus pirmajai sovietinei okupacijai, įvertinama sovietinės represinės sistemos veikla sionistinių organizacijų ir jų narių atžvilgiu, represijų įtaka žydų prosovietinės orientacijos atoslūgiui Vilniaus krašte bei Lietuvoje. Šioje dalyje taip pat galima įvardyti priežastis lėmusias sionistinio judėjimo atgimimą pirmaisiais pokario metais, nustatyti žydų genocido faktorius įtaką sionistinio judėjimo Lietuvoje ir SSRS stiprėjimui.

Sekančioje, antroje dalyje „**Žydų tautinio (sionistinio) judėjimo atgimimas ir raida sovietinėje Lietuvoje 1944-1990**“ derėtų išskirti pagrindinius žydų tautinio, į emigraciją orientuoto, judėjimo etapus antruoju sovietmečiu (t.y.: 1944-1947 m., 1947-1953 m., 1953-1956 m., 1956-1967 m., 1967-1972 m., 1972-1976 m., 1976-1985 m. ir 1985-1990 m.), įvardyti žydų tautinės veiklos formas ir mastus.

Trečiojoje dalyje, kuri sąlyginai vadintųsi: „**Kova su sionizmu Lietuvoje ir SSRS**“, būtų galima atlikti SSRS valstybinės pozicijos kaitos, žydų tautinio judėjimo (sionizmo) atžvilgiu, analizę, nustatyti sovietinės valstybės pozicijų kaitos priežastis Izraelio valstybės susikūrimo laikotarpiu (1947-1953 m.) bei vėliau (t.y.: 1953-1956 m., 1956-1967 m., 1967-1972 m., 1972-1976 m., 1976-1985 m. ir 1985-1990 m.); išanalizuoti antisizionizmo ir antisemitizmo Lietuvoje ir SSRS formas ir mastus, išsiaiškinti Valstybės saugumo komiteto (KGB) vaidmenį kovoje su sionizmu, nustatyti saugumo taikytas prievartos formas emigruoti siekusių žydų atžvilgiu.

Hipotezės

1. Žydų genocido Lietuvoje (žydiškoje istoriografijoje vartojami “holokausto”, “katastrofos”, “šoa” apibrėžimai) poveikio žydų bendruomenės nariams analizė leidžia daryti prielaidas, kad žydų tautinis judėjimas pokario Lietuvoje atsinaujino ne vien dėl tarpukario sionistinio paveldo. (Čia reikėtų išskirti 1947 m. balandžio 14-15 d. Vakarų Vokietijoje, Miunchene atsidūrusių Lietuvos žydų pirmosios konferencijos priimtą nutarimą, vėlesnius sovietinės bei postsovietinės Lietuvos žydų aktyvistų pareiškimus (S. Alperavičius, E. Zingeris, M. Zingeris)).
2. Žydiškosios, sovietinės ir vakarietiškosios istoriografijos pozicijų apibrėžimas SSRS egzistavusio valstybinio antisemitizmo ir sionizmo atžvilgiu, SSRS “vedančiojo” dienraščio “Pravda” pozicijų sugretinimas su sovietinės Lietuvos oficiozų “Tiesa” ir “Sovetskaja Litva” pozicijomis leidžia kelti hipotezę, kad Maskvoje iniciuota antisizionistinė kampanija ir valstybinio antisemitizmo “diegimas” Lietuvoje buvo ne toks sklandus, kaip tikėtasi. Apie tai byloja sovietinės Lietuvos dienraščiai, kuriuose pirmieji antisizionistiniai straipsniai

- atsirado tik nuo 1953 m. pradžios, kai tuo tarpu “Pravda” tokiomis publikacijomis pasižymėjo ir anksčiau.
3. Žydiškosios, sovietinės bei vakarietiškos istoriografijos koncepcijų analizė Izraelio valstybės “de fakto” susikūrimo (1947-1948 m.) poveikio žydų bendruomenei SSRS klausimu leidžia kelti hipotezę, kad ilgus amžius išlikusi žydų tautos sugrįžimo į istorinę tėvynę Palestinoje tradicija nevienodai veikė SSRS ir 1944 m. reokupuotos Lietuvos ir kaimyninių Pabaltijo respublikų – Latvijos ir Estijos žydus. (Ypač, turint omenyje tarpukario Lietuvoje veikusį platų sionistinių organizacijų tinklą bei gilų Sovietų Sąjungos žydų integracijos į visuomenę laipsnį.)
  4. Septintajame dešimtmetyje stambiuosiuose SSRS miestuose – Maskvoje, Leningrade, Charkove, Odesoje užsimezgė žydų disidentinis judėjimas. Žydų disidentinio sąjūdžio užuomazgos atsirado ir Latvijoje (J. Šnaideris, J. Egelbergas) bei Estijoje (O. Zilbermanas). Tačiau Lietuvos žydų tarpe disidentinio pobūdžio pasireiškimų praktiškai neaptinkame iki 1972 m., nors veiksmų, valstybės saugumo komiteto (KGB) laikytų antivalstybiniais būta (“7-ių”, “13-os” žydų laiškas-prašymas, valstybinės filharmonijos smuikininko Berelio Cesarko laišakai). Hipotezės: a) tarpukario Lietuvos žydų užsiangažuotumas sionistinėje tradicijoje (t. y. nacionalizmo faktorius) įtakojo ir “grynojo” disidentinio judėjimo nebuvimą iki 1972 m., b) žydų genocido faktorius Lietuvoje tapo viena iš priežasčių, stabdžiusių žydų tautinio (sionistinio) ir lietuvių tautinio judėjimo kooperaciją kilus antisovietinių judėjimų SSRS bangai.
  5. Žydiškosios, vakarietiškosios bei sovietinės istoriografijos koncepcijos apie žydų integraciją į sovietinę visuomenę leidžia kelti prielaidas, jog: a) 1970-1972 m. prasidėjusi SSRS žydų imigracija į Lietuvą įtakojo susiskaldymą tarp žydų tautinio (sionistinio) sparno atstovų ir nulėmė žydų disidentinio judėjimo kilimą Lietuvoje., b) SSRS žydų imigracija į Latviją bei Estiją lėmė žydų disidentinio judėjimo atsiradimą šiose kaimyninėse respublikose.
  6. Iškyla ir valstybės saugumo komiteto (KGB) santykio su žydų sionistiniu ir disidentiniu judėjimais Lietuvoje klausimas. Iš vienos pusės, nors stengtasi riboti žydų emigraciją iš šalies, tačiau žydų, kitų sąjunginių respublikų gyventojų

imigracija į Lietuvą ir emigracija iš šalies nebuvo ribojama (1967-1980 m. laikotarpiu į šalį atvyko ir iš jos išvyko apie 10 000 kitų sąjunginių respublikų gyventojų žydų). Lyginant procentais, Lietuvoje buvo išduotas didžiausias leidimų išvykti į Izraelį skaičius. Hipotezė: KGB siekis kontroliuoti padėtį bei sukurti savo agentūrinį tinklą užsienio žydų organizacijose, noras supjudyti užsienio žydų bendruomenes (taip pat žydų ir lietuvių bendruomenes JAV, kurių suartėjimo itin baimintasi aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje ir devintojo dešimtmečio pradžioje) nulėmė, jog „per Lietuvą“ į Vakarus iš SSRS išvyko ne tik žydų tautybės aktyvistai (sionistai ir disidentai), bet ir valstybės saugumo komiteto (KGB) agentai, kurių vienu pagrindiniu tikslu buvo valstybės saugumo komiteto specialiųjų priemonių kovoje su „žydų sionistiniais bei lietuvių buržuaziniais centrais“ Vakaruose įgyvendinimas.

Visų šių problemų tyrimai turi bendrą tikslą – išryškinti įdomius ir aktualius Lietuvos istorijai momentus, išanalizuoti žydiškosios, vakarietiškosios, lietuviškosios bei sovietinės historiografijos koncepcijas problemos „Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietinėje Lietuvoje 1944-1990 m.“ kontekste.

Archyviniai šaltiniai: (Lietuvos Ypatingasis Archyvas)

LSSR KGB 2-osios valdybos darbo planai ir ataskaitos LSSR Ministrų Tarybai, kontržvalgybinių priemonių planai, operatyvinės suvestinės, ataskaitos apie žvalgomąjį darbą sovietinių piliečių, Lietuvos žydų bendruomenės bei žydų organizacijų užsienyje tarpe., LSSR KGB nurodymai KGB miestų ir rajonų skyriams sekant atvykusius užsienio piliečius, miestų ir rajonų skyrių pažymos apie kontržvalgybinį darbą užsienio turistų tarpe, KGB nurodymai 2-os valdybos 1-ajam skyriui ir skyrių ataskaitos apie užsieniečių sekimą., LSSR KGB ataskaitos SSRS KGB 2-ajai vyriausiajai valdybai, čekistų mokymo planai, pažymos apie į užsienį ketinančius bėgti asmenis bei apie 1973-1977 m. laikotarpį išsiaiškintų užsienio turistų „emisarinę“ veiklą, užsienio sionistų centrus ir organizacijas., LSSR KGB parengtos užsienio radijo stočių laidų tekstų suvestinės., LSSR MVD pažymos apie piliečių tarptautinius ryšius, planai kovai su ardomąja užsienio spec. tarnybų veikla, planai kovai prieš ardomąją užsienio sionistų centrų ir organizacijų, Izraelio spec. tarnybų veiklą. LSSR KGB ataskaitos apie

agentūrinį operatyvinį darbą antisovietškai nusiteikusių asmenų, organizacijų tarpe, duomenys apie antisovietinius biuletenius, atsišaukimus; asmenų kuriems neleista išvykti į Izraelį sąrašai; duomenys apie žydų antisovietines nuotaikas².

Literatūra

1. Estonia, Latvia and Lithuania: Country Studies, ed. by W. R. Iwaskiw. Washington. [Library of Congress Cataloging] 1996. 303 p.
2. Goldstein S., Goldstein A. Lithuanian Jewry, 1993: a Demographic and Sociocultural Profile, Jewish Population Studies 28. Jerusalem. [The Hebrew University of Jerusalem] 1997. 115 p.
3. Greenbaum M. The Jews of Lithuania: a History of Remarkable Community 1316-1945. Jerusalem. [Gefen Books] 1995. 343 p.
4. Jewish Vital Records, Revision Lists and other Jewish Holdings in the Lithuanian Archives, compiled by Harold Rhode, S. A. Sack. New Jersey. [Avotaynu, Inc.] 1996. 149 p.
5. Katz D. Lithuanian Jewish Culture. Vilnius. [Baltos lankos] 2004. 392 p.
6. Levin D. Baltic Jews under the Soviets 1940-1946. Jerusalem. 1996. 393 p.
7. Levin D. The Litvaks: a short History of the Jews in Lithuania. Jerusalem. [Yad Vashem] 2000. 252 p.
8. Mendelson E. Jewish Politics in East Central Europe between the World Wars. Massachusetts. 1984. 12 p.
9. Minority Problems in Eastern Europe between the Wars, ed. by Avraham Greenbaum. Jerusalem. [Hebrew University of Jerusalem] 1988. 163 p.
10. Rosenberg L. Die Juden in Litauen: Geschichte Bevölkerung und Wirtschaft Politische Forderungen. Berlin-München. 1918. 48 s.
11. The Vanished World of Lithuanian Jews: on the Boundary of Two Worlds, Identity, Freedom and Moral Imagination in the Baltics, ed. by Alvydas Nikžentaitis, Stefan Schreiner and Darius Staliūnas, with Preface of Leonidas Donskis. London-New York-Amsterdam. [Rodopi] 323 p.
12. The Jewish Press that was: Accounts, Evaluations and Memories of Jewish Papers in pre-Holocaust Europe, ed. by Arie Bar. Tel Aviv. [World Federation of Jewish Journalists] 1980. 461 p.
13. Vaintraubas S. Akredituotas savo kartai: Saliamono Vaintraubo straipsnių rinkinys. V. 2002. 327 p.
14. Zakon M. Silent Revolution: a Torah Network in the Soviet Union based on conversation with Rabbi Eliyahu Essas from Yurbark, Lithuania. New York. [Mesorah Publications, Ltd.] 1992. 158 p.
15. Cohen I. Vilna: Jewish Communities Series. [To the memory of the Tens of Thousands of Jews of Vilna who were Martyred by Nazi Barbarity 1941-1943.] Philadelphia. [The Jewish Publication Society of America]. 1943. 531 p.

---

² Pvz.: „Pažyma apie sionistines organizacijas tarpukario Lietuvoje“, „operacijos Spąstai (*Kapkan*) planas“, „pažyma apie ardomąją Izraelio ir kitų užsienio valstybių spec.tarnybų veiklą“, „LSSR KGB 2 valdybos 2 skyriaus pažymos apie kontržvalgybinį darbą užsienio turistų žydų tarpe“ ir t.t.

16. Dvorzecki M. (Dworzecki Mark). Le Ghetto de Vilna (Rapport Sanitaire). Geneve. 1946. 85 p.
17. Rudashevski Y. The Diary of the Vilna Ghetto: June 1941 - April 1943. Israel. [Ghetto Fighters House] 1973. 192 p.
18. Elkes J. Dr. Elkhanan Elkes of Kovno Ghetto: a Son's Holocaust Memoirs. Massachusetts. [Paraclete Press] 1999. 115 p.
19. Faitelson A. The Escape from the IX Fort. Kaunas. [Gabija] 1998. 168 p.
20. Gordon-Lirov Sh. Memories from Ghetto Kaunas: Lithuania 1941-1944.: translated from Yiddish by Rachel Starovolski. Tel Aviv. 1982. 351.
21. Gutman I. Kovno // Fighters among the Ruins: The Story of Jewish Heroism during World War II. USA. [B'nai B'rith Books] 1988. P. 193-196., 268 p.
22. Mishell W. Kadish for Kovno: Life and Death in a Lithuanian Ghetto 1941-1945. Chicago. [Chicago Review Press] 1988. 398 p.
23. Eckman L., Lazar Ch. The Jewish Resistance: the History of the Jewish Partisans in Lithuania and White Russia during the Nazi occupation 1940-1945. New York. [Judaic Research Institute] 1977. 275 p.
24. Faitelson A. Nepokorivshiesia: letopis evreiskogo soprotivlenya. Tel-Aviv. 2001. 566 p.
25. Kowalski I. A Secret Press in Nazi Europe. New York. [Central Guide Publishers, Inc.] 1969. 416 p.
26. Levin D. Fighting Back: Lithuanian Jewry's Armed Resistance to the Nazis, 1941-1945. [Translated from the Hebrew by Moshe Kohn and Dina Cohen, Foreword by Yehuda Bauer] New York-London. [Homes and Meier] 1985. 298 p.

Galinčios iškilti problemos: Doktorantūros studijų Vytauto Didžiojo universitete (2003-2005 m.) bei studijų Bar Ilano Universitete Ramat Ganoje, Izraelyje, metu (2005-2006 m.) esu surinkęs visą šiam tyrimui reikalingą medžiagą, tad problemų, galinčių kilti dėl literatūros ar šaltinių stokos, neturėtų būti. Disponuoju didžiąja dalimi visų reikalingų šaltinių, publikuotais ir nepublikuotais atsiminimais, literatūra.

Numatoma apimtis – vienas spaudos lankas (Archyviniai šaltiniai, literatūra, surinkti atsiminimai leidžia parašyti ne tik vieno spaudos lanko apimties straipsnį, bet ir parengti tekstą platesnės apimties leidiniui)

Pasiūlymai dėl temos papildymo ir išplėtojimo

Temos plėtojimo galimybės priklausytų nuo „**Kontrahento**“ pageidavimų ir bendro tyrimų „Lietuva 1953-1990 m.“ konteksto. Galimos šios temos formuluotės: „Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietinėje Lietuvoje 1944-1990 m.“, „Žydų tautinis judėjimas ir emigracija sovietinėje Lietuvoje (nuo ... iki...)“, „Sionistinis judėjimas sovietinėje Lietuvoje (nuo .. iki...)“ ir t.t.